

לד. האומר דמי עלי ועוד מדיני ערכין ובו כ"ב סעיפים

א. כתב הרמב"ם בפ"א מערכין דין ט': הדמים אינן כערכין, כיצד האומר דמי עלי או דמי זה עלי או דמי פלוני עלי אפילו היה אותו פלוני קטן בן יומו או טומטום ואנדרוגינוס או עכו"ם נותן מה שהוא שוה דינר או אלף כאלו הוא עבד הנמכר בשוק, עכ"ל. וכל זה במשניות שם. ותמיהני לשיטתו בסימן הקודם דעכו"ם נערך למה חשיב כאן עכו"ם פשיטא כיון שנערך כ"ש שיש לו דמים, ואולי תפס לשון המשנה, אף ששם אינו אלא להשמיענו לר"י דלא נערך ומ"מ דמים יש לו ולא לפי מה שפסק כר"מ.

ב. עוד כתב: והערכין כולן והדמים הכל סתמן לבדק הבית ויפלו הכל ללשכה שהיתה במקדש מוכנת לקדשי בדק הבית, עכ"ל. וכך שנינו ספ"ו דערכין: קדש לד' — סתם הקדשות לבדק הבית. ודע דמדקדוק לשון הרמב"ם שכתב סתמן לבדק הבית וכן מלשון הש"ס שאמר סתם הקדשות לבדק הבית משמע להדיא דאם פירש על דבר אחר יעשה כפי מה שפירש, כגון שאמר ערכי עלי להביא עולות או שלמים או ליתן לעניים יעשה כן, ופשיטא שאם פירש על דברי חול אין בדבריו כלום ויפלו לבדק הבית. [ויש לדקדק מהך דשלהי מנחות להקריב בבית חוניו ובתוס' ביצה כ'. ד"ה גזיר].

ג. וכתב הרמב"ם בדין י"א: עכו"ם שאמר דמי עלי או דמי פלוני עלי נותן כפי גדרו ואינו נופל ללשכה שאין מקבלין מהן גדבה או גדר לחזק את בדק הבית או בדק ירושלים, שנאמר: לא לכם ולנו לבנות בית וגו', ונאמר: ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים, עכ"ל. וכתב עוד: ומה יעשה בהן, יבדקו אותו על דעת מי גדר אם גדר על דעת ישראל יוציאוהו ב"ד במה שיראה להם חוץ מבדק הבית ובדק ירושלים ואם אמר לשמים גדרתי יגנוזו, עכ"ל. ויש לדקדק בדבריו כמו שנבאר בס"ד.

ד. שהקשו עליו דסותר א"ע למ"ש בפ"ח ממתנות עניים, וז"ל: עכו"ם שהתנדב לבדק הבית אין מקבלין ממנו לכתחלה ואם לקחו ממנו אין מחזירין לו, ואם היה הדבר מסויים כגון קורה או אבן מחזירין לו כדי שלא יהא להם דבר מסויים במקדש שנאמר: לא לכם ולנו לבנות וכו', עכ"ל. הרי דמפרש לקרא דלא לכם ולנו בדבר מסויים דווקא וכאן כתב שלא יעשו שום דבר משלהם בבדק הבית [לח"מ].

ה. ועוד דכאן כתב שנוטלין ממנו ומוציאין על איזה דבר, ושם כתב שאין מקבלין ממנו לכתחלה [שם]. וע"ק דכאן כתב דאין מקבלין ממנו לבדק הבית ואם אמר לשמים גדרתי יגנוזו, וא"כ למה פסק בספ"ה ממעילה דקדשי עכו"ם לבדק הבית מועלין בהם והרי כאן בערכין [ה':] פריך על מי שאומר וערכו יגנוזו אלא מעתה לא ימעלו בו כדין מעות ההולכות לים המלח ע"ש, ואיך פסק שני הפכים [שם]. ועוד יש לדקדק דהא למאן קאמרינן בגמרא דערכו יגנוזו לר' יהודה, והרמב"ם הא פסק כר"מ כמו שנתבאר, וכל דבריו כסותרין וא"ז וגם לא לפי סוגית הש"ס.

ו. ונראה לענ"ד דהנה התוס' הקשו לר"מ דאמר אין מעריכין מטעם דלא לכם ולנו וגו' היכי קאמר זה וזה מודים שגודרין ונידרין הא לא גדרי לבדק הבית, ונדחקו בזה ע"ש. ולזה מפרש הרמב"ם בדמי עלי שבאמת אינו נופל לבדק הבית אלא לעניין אחר, ואי קשיא דא"כ למה לא מעריכין לר"מ יעריכו וילך לעניין אחר, אך זה ל"ק דבוודאי אפשר לומר כן אך ר"מ ס"ל כיון דהכתוב ממעט מבני ישראל ונתמעטו או ממעריכין או מעריכין מסתבר ליה לר"מ לומר דיותר יש למעט על מעריכין מפני שסתם ערכין

לבדק הבית ושלחם אין ביכולת זה מסתמא מיעטם הכתוב ממעריכין ולא מנערכין, אבל על דמי עלי ליכא מיעוט ובע"כ שנודרין ולכן נותנים על עניין אחר [וכ"כ הלח"מ].

ז. האמנם זהו מילתא דפשיטא שהעכו"ם יכול לנדור כמו שירצה או סתמא או לבדק הבית מפורש, ולכן כשנודר בסתם בדקינן ליה, וזהו ברייתא שהביא הש"ס בערכין: עכו"ם שהתנדב קורה בודקין אותו אם אמר בדעת ישראל וכו' ואם לאו טעונה גניזה, ודבר פשוט הוא שהמנדב קורה או אמר דמי עלי הכל דין אחד כיון שלא פירש על מה הוא נותן, וזהו דינו של הרמב"ם כאן דכשאמר דמי עלי אין נופלין ללשכה ומה יעשה בהם בודקין אותו וכו' כהברייתא.

ח. אבל אם העכו"ם הפריש מפורש לבדק הבית ממילא דבדיקה לא שייך כאן כיון שאומר על איזה דבר נדר ולשנות מדבריו אסור, ויש בזה דין אחר וזהו הברייתות שהביא הש"ס שם תני חדא עכו"ם שהתנדב לבדק הבית מקבלין הימנו ותניא אידך אין מקבלין ואמר ר"י הא בתחלה הא בסוף דאמר ר"י בתחלה וכו' אין מקבלין בסוף דבר המסויים אין מקבלין ושאינו מסויים מקבלין, ורש"י מפרש בתחלה הוא תחלת הבניין ובסוף סוף הבניין ע"ש, והרמב"ם מפרש בתחלה לכתחלה ובסוף היינו דיעבד וזהו הדין שכתב בפ"ח ממתנות עניים כמ"ש בסעיף ד'. ולא דמפרש לקרא דולא לכם ולנו לבנות הוי רק בדבר מסויים, אלא דבאינו מסויים לא חיישינן כל כך דטעמא דולא לכם ולנו מסיק רבא משום רפיון ידיים ובאינו מסויים לא שייך זה. ולפ"ז א"ש מה שפסק בספ"ה ממעילה דקדשי עכו"ם לבדק הבית מועלין בהן, וודאי כן הוא דבע"כ הוא בדבר שאינו מסויים ובדיעבד דאי במסויים הא מחזירין להם ובאינו מסויים משתמשים לבדק הבית דאסור לשנות מדעת הנותן כמ"ש, ולכן שפיר מועלין בהן. [וכעין זה כתב הלח"מ, אלא שלפמ"ש שיטתו ברורה בס"ד. ותמיהני על הלח"מ שהקשה למה בכאן כתב שבודקין אותו ובקורה כתב סתם בפ"ח ממתנות עניים דטעון גניזה וכן בתרומה בפ"ד דתרומות, ונדחק לתרץ, ולא ידענא מאי קאמר מר דבאמת כתב בשני המקומות כמו בכאן באין הבדל, וצ"ע].

ט. כתב הרמב"ם: הגוסס אין לו לא ערך ולא דמים הואיל ורוב הגוססין למיתה הרי הוא כמת, וכן מי שנגמר דינו בב"ד של ישראל להורגו על עבירה שעבר והעריכו אחר או שהעריך עצמו או שאמר דמי עלי או שאמר אחר דמיו של זה עלי אינו חייב כלום שזה כמת הוא והמת אין לו ערך ולא דמים. ועל זה נאמר: כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה, כלומר אין לו פדיון אלא הרי הוא כמת, עכ"ל. וכל חרם פירושו מי שהוא ראוי ליחרם וליהרג שלא יהיה מן האדם החי, וזהו משנה בערכין [ו':].

י. וזה שכתב שנגמר דינו בב"ד של ישראל ולא באופן אחר, ביאר ברמב"ם בפירוש המשניות דהיוצא ליהרג ע"פ ב"ד הוא עניין שאינו תלוי ברצונו אלא התורה ממיתה אותו, אבל באופן אחר מעריך ונערך שלפעמים חוזרין בהן, עכ"ל. ויראה לי דאפילו זה הגוסס אם הבריא וכן זה שנגמר דינו ויצא ליהרג ומצאו לו זכות ופטרוהו כדתנן רפ"ו דסנהדרין מ"מ כיון דבשעת גסיסה ובשעת גמר הדין לא היו נחשבין בין החיים אין להם לא דמים ולא ערך, מיהו אם אמר ערכו עלי אם יבריא או אם לא יהרג וודאי דחל הגדר [עמל"מ].

יא. וכתב עוד בדין י"ד: זה היוצא ליהרג אם העריך אחרים או גדר דמיהם או הזיק חייב לשלם וגובין הכל מנכסיו, עכ"ל. ואע"ג דאם הזיק חייב לשלם דברי יחיד הם

במשנה דשם, מ"מ כיון דמלוה ע"פ גובין מן היורשין מן התורה דשיעבודא דאורייתא והרמב"ם פסק כן בפ"א ממלוה ולוה, ולכן פסק כמותו וגם זהו מלוה הכתובה בתורה. ויש שרוצים לדקדק מדבריו מדלא כתב דין זה על גוסס ש"מ דס"ל דהגוסס שהעריך אחרים או נדר דמיהם אינו כלום, שלא כדברי התוס' בערכין [ד'. ד"ה ולא עלח"מ ומל"מ]. ולענ"ד אינו כן שהרי להדיא שנינו בריש שמחות דהגוסס הרי הוא כחי לכל דבריו אלא דלא שכיח שהגוסס ידבר ולכן לא נקיט לה הרמב"ם אבל דינו שוה ליוצא ליהרג [כנלע"ד], וע' בסעיף י"ח.

יב. כתב הרמב"ם בדין ט"ו: כהנים ולוים מעריכין ונערכין כשאר ישראל, וקטן שהגיע לעונת נדרים והעריך או נדר דמים חייב לשלם שהרי נדריו קיימים כמ"ש בהלכות נדרים, עכ"ל. ולכאורה מאי רבותא דכהנים ולוים, אך בגמרא [ד'.] מפרש שיש רבותא בזה. ונראה ברור דהך דמופלא סמוך לאיש אינו אלא בישראל, ויש מי שאומר דה"ה בבן נח [מל"מ סוף דין י"א] וצ"ע.

יג. פשוט הוא דזה שתלתה תורה בערכין הקצבה לפי השנים זהו בשני הנערך ולא בשני המעריך, והכי תנן ברפ"ד דערכין דהשנים בנידר כיצד ילד שהעריך זקן נותן ערך זקן, וזקן שהעריך ילד נותן ערך ילד, וכן איש שהעריך אשה נותן ערך אשה, אשה שהעריכה איש נותנת ערך איש. וצריך המעריך שיהא פיו ולבו שוין כשאר כל הנדרים. ונשאלין על הערכין ועל מי שאמר דמי עלי כמו שנשאלין על הנדרים ועל הקדישות, וכתב הרמב"ם שם. וערך ודמים בטעות אינו כלום כמו הקדש טעות שאינו הקדש.

יד. כתב הרמב"ם בדין י"ח: האומר ערך אלו עלי נותן ערך כולן כל אחד ואחד לפי שניו, ואם היה עני נותן על ידי כולם ערך אחד עני ואם היה עשיר נותן על ידי כולן ערך עשיר, עכ"ל. והנה זה שהאומר ערך אלו נותן ערך כולן אע"פ שלא אמר בפרטיות ערך ראובן ערך שמעון וכו', למדנו זה מקרא דגפשות והיינו דכתיב: בערךך גפשות לד', ש"מ שאפילו העריך גפשות הרבה נותן ערך כולן ואי בשפרטן פשיטא אלא כשאפילו כללן ביחד.

טו. אך זה שכתב ואם היה עני נותן ע"י כולם ערך אחד עני מאי הוא אחד, וה"ל לומר נותן על כולם ערך עני כמו שכתב בעשיר. ונראה דדבר גדול השמיענו בזה, דהנה ערכין תלתה תורה בהשג יד כמו שיתבאר ומ"מ פחות מסלע לא יהיה כמו שיתבאר לקמן סימן ל"ו, ולפ"ז אם היה עני והעריך אנשים רבים לכאורה נראה שצריך ליתן כפי השג יד על כל אחד ואחד או סלע על כל אחד ואחד, ובאמת ראיתי מי שכתב כן [לח"מ], ולזה קמ"ל דאינו כן דעל כולם נותן רק ערך אחד עני, והטעם ברור דכיון שהתורה תלתה בהשג יד הרי אינו משיג יותר [ודברי הלח"מ צ"ע].

טז. עוד כתב: האומר ערכי עלי וחזר ואמר ערכי עלי וכן אם אמר אפילו כמה פעמים חייב על כל אחת ואחת, אמר שני ערכי עלי נותן שני ערכין, וכן אם אמר ארבעה אפילו אלף נותן כמניין שנדר, עכ"ל. וזהו פשוט ומבואר בגמרא [ז'.]. ונראה דאם היה עני אינו נותן אלא ערך אחד [רדב"ז] כפי השג יד וכמ"ש בסעי' הקודם. ועוד כתב: אמר הרי עלי ערך ולא פירש ערך מי אלא ערך סתם נותן פחות שבערכין שהוא שלשת שקלים, עכ"ל. וזהו בריש ערכין [ד'.] ודרשינן לה מקרא ע"ש. ויש שם בגמרא שני

לשונות, ללשון ראשון שאינו נדון בהישג יד ומחוייב לשלם כל הג' שקלים דזהו כמפרש, ולא יכא דאמרי נדון בהשג יד ע"ש, והרמב"ם לא הזכיר זה דלפי כלל דהגאונים הלכה כאיכא דאמרי וממילא נכלל גם זה בדיני השגת יד שביארם בפ"ג.

יז. תנן בערכין [כ.]: חומר בערכין מבנדרים, כיצד האומר ערכי עלי ומת יתנו היורשים, דמי עלי ומת לא יתנו היורשים שאין דמים למתים, ופריך בגמרא באומר ערכי וכו' יתנו היורשים ש"מ מלוה על פה גובה מן היורשים וכו', מתרץ הכא במאי עסקינן כשעמד בדין, ופריך דא"כ בדמי עלי אמאי לא יתנו יורשים, ומתרץ דמי עלי מחוסר אומדנא ערכי עלי לא מחסר ולא כלום, עכ"ל הגמרא.

יח. והנה גם בריש ערכין [ה.]: במשנה דהיוצא ליהרג אם הויק ס"ל לת"ק דאינו חייב בתשלומין ור' יוסי סבר דחייב בתשלומין, ומפרש בגמרא [ו.]: דת"ק סבר מלוה על פה לא גובה מן היורשים ור"י ס"ל דגובה מן היורשים. ופסק הרמב"ם לעיל בדין י"ד כר"י דחייב לשלם, ובארנו בסעיף י"א דטעמו כיון דמן התורה גובין מן היורשים דשיעבודא דאורייתא לכן פסק כן, ויהיה מאיזה טעם שיהיה עכ"פ ה"ל להרמב"ם גם בכאן לפסוק כן ולא פסק כן כמו שנבאר.

יט. וז"ל הרמב"ם בדין כ"א: האומר ערכי עלי ומת קודם שיעמוד בדין אין היורשים חייבין ליתן שנאמר והעמידו לפני הכהן והעריך אותו הכהן, עמד בדין ומת יתנו היורשים, אבל האומר דמי עלי אע"פ שעמד בדין ומת קודם שיקצצו דמיו ויאמרו הדיינים כמה ישוה אין היורשים חייבין ליתן ואם קצבו דמיו ואח"כ מת יתנו היורשים, ומה בין ערכין לדמים שערכין קצובין מן התורה והדמים אינן קצובין, עכ"ל.

כ. ולפ"ז קשה למה פסק בערכין דווקא כשעמד בדין ומי גריעא זה ממזיק דחייב בתשלומין אפילו לא עמד בדין, ובאמת השיגו הראב"ד וז"ל: עמידה בדין שהזכרה בגמרא על זה לא באו מכלל העמדה והערכה וכו' אבל הזכרה שם לחיוב היורשים מפני שהיא מלוה ע"פ והשתא דקיי"ל מלוה על פה גובה מן היורשים דשיעבודא דאורייתא לא איצטרכינן לעמידה בדין לא לעורך ולא לנערך, עכ"ל. וזהו כדברינו. וראיתי שהקשו על הראב"ד איך כתב דקיי"ל מלוה ע"פ גובה מן היורשים הא להיפך קיי"ל בח"מ ריש סי' ק"ח דאין גובין מן היורשים, אך באמת לזה הוסיף דשיעבודא דאורייתא וכוונתו מן התורה כמ"ש בסעי' י"א דכל הדינים שבמס' זו בדאורייתא עסקינן.

כא. אבל דעת הרמב"ם הוא מדאמר הש"ס [ו.]: אמשנה דגוסס לא נערך משום רבעינן העמדה והערכה והראב"ד מפרש שאינו יכול לעמוד על רגליו בשעת הנדר מפני שהוא גוסס, והרמב"ם מפרש כהעמדה והערכה דעלמא דמדכתיב: ואם מך הוא מערכך והעמידו לפני הכהן והעריכו הכהן, ואי ס"ד דהכוונה רק להעריך כמה השגת ידו ה"ל למיכתב רק והעריכו הכהן ולמאי צריך לעמוד לפני הכהן, אלא וודאי ששני דברים הם שגורה תורה בערכין שיעמוד לפני הכהן בכדי שידע שניו והעריכו לפי שניו ולפי מצבו וכן בריש ערכין [ד.]: בברייתא כל שישנו בהעמדה ישנו בהערכה ע"ש משמע העמדה ממש לפני הכהן. ולכן הש"ס כאן [כ.]: מתרץ הכא במאי עסקינן כשעמד בדין ולמה לא אמר כן לעיל [ו.]: גבי יוצא ליהרג במזיק, דכאן ה"פ דע"כ מיירי כשעמד בדין משום דבערכין בעינן העמדה והערכה משא"כ לעיל במזיק, ובדמי לא מהני דעדיין מחוסר אומדנא, ובה דברי הרמב"ם ברורים בס"ד. [ועכ"מ וצ"ע, וגם דברי הרדב"ז והלח"מ אין מיושבים כל כך, ולפמ"ש א"ש עמ"ש לקמן ר"ס ל"ו].

כב. עוד כתב: וכן האומר ערך פלוני עלי ומת העורך והנערך אחר שעמד הנערך בדין חייבין היורשין ליתן, מת הנערך קודם שעמד בדין אע"פ שהמערך קיים ה"ז פטור שאין ערך למת, והנערך צריך העמדה בדין. אמר דמי פלוני עלי ועמד בדין ומת קודם שיקצצו דמיו ה"ז פטור שאין דמים למתים, עכ"ל. וזהו ג"כ במשנה וגמרא שם, ולפי מה שבארנו בסעיף הקודם דבריו מבוארים. ולפ"ז לדעת הרמב"ם בכל ערכין צריך הנערך העמדה והערכה ולהראב"ד א"צ, והרע"ב כתב מפורש כהרמב"ם ע"ש בפ"ה [מ"ב], ומדברי רש"י [כ'. ד"ה כשעמד] משמע להדיא כהראב"ד ע"ש, ונמצא שיש בזה פלוגתא דרבנותא.

לה. מי שהעריך עצמו בלשונות משונים ובו י"ט סעיפים

א. תנן בערכין [כ'.]: ערך ידי וערך רגלי עלי לא אמר כלום ערך ראשי וערך כבידי עלי נותן ערך כולו, זה הכלל דבר שהנשמה תלויה בו נותן ערך כולו. חצי ערכי עלי נותן חצי ערכו ערך חצי עלי נותן ערך כולו, דבחצי הגוף פשיטא שיש אבר שהנשמה תלויה בו. וילפינן זה מדכתיב: בערךך נפשות — דבר שהנפש תלויה בו [גמרא]. וזה שערך רגלי לא אמר כלום זהו מארכובה ולמטה, אבל מארכובה ולמעלה נותן ערך כולו דאם יחתוכו מהארכובה ולמעלה לא יחיה והוה נשמה תלויה בו [גמרא].

ב. ודע דגם בקדשים כן הוא כדאיתא בתמורה [י"א]: דהאומר רגלה של זו עולה אינה כולה עולה לר"מ ולר"י דהלכתא כוותיהו כמ"ש הרמב"ם בפט"ו ממעה"ק, ואם מקדיש אבר שהנשמה תלויה בה כולה קדוש. ויש בזה שאלה למה בקדשים שם באומר רגלה של זו עולה נהי דאינה כולה ערך מ"מ הרגל קדוש כדאמרינן שם ימכר לצרכי עולות ודמיה חולין חוץ מדמי אבר שבה, ולמה בערכין לא אמר כלום ולמה לא יתן כפי ערך שיווי רגלו לפי הערך שבתורה מכל גופו. וכי תימא דאין בתורה חצי ערך, אינו כן דהא באומר חצי ערכי עלי נותן חצי ערכו. אך האמת דדרשינן בריש ערכין [ד'.]: בערךך נפשות — ערך כולו הוא נותן ולא ערך איברים, יכול שאני מוציא אף דבר שהנשמה תלויה בו ת"ל נפשות, וכן הוא בת"כ ודרשינן למיעוט איברים מדמרבא נפשות לדבר שהנשמה תלויה בו ש"מ דדבר שאין הנשמה תלויה בו אין לזה ערך. ועוד מדכתיב בערךך וה"ל למיכתב בערך, ש"מ לערך כולו ולא לערך איברים [עמל"מ שכן משמע בת"כ ובגמרא].

ג. וזהו בערכין, אבל בדמים תנן התם [י"ט]: דמי ידי עלי שמין אותו כמה הוא שוה ביד וכמה הוא שוה בלא יד וזה חומר בנדרים מבערכין, דדווקא בערכין מיעטה תורה ערך אבר ולא בדמים. ומפרשינן בגמרא כיצד שמין אותו, כמה רוצה אדם ליתן בעבד העושה מלאכה בידו אחת וידו האחרת מושכרת לאחר למלאכתה, אבל אין לשום כידו השנייה קטועה דאדם כזה זול הרבה ע"ש.

ד. ואמרינן שם: בעי רבא אמדוהו אומד של נזקין כגון שחבלו בו ושמו אותו כמה היה יפה וכמה הוא יפה עתה ואמר דמי עלי מהו, כלומר אם צריך עוד אומד אם לאו, מי אמרינן הא אמדוהו או דילמא שאני אומדנא דבי עשרה מאומדנא דבי תלתא, דאומד של נזקין בשלשה ושל דמי עלי בעשרה כדתנן ריש סנהדרין.